

УДК 94(497.2)

Георгієва Марія

ORCID 0000-0002-0567-1589

Кандидат історичних наук, доцент,
Інститут історичних досліджень,
Болгарська академія наук
(Софія, Болгарія) E-mail: georgievatasha@ukr.net

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ БОЛГАРІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розкрито досвід державного регулювання аграрного сектору економіки Болгарії в євроінтеграційних умовах. Здійснено аналіз історичних умов формування державної аграрної політики Болгарії, з метою визначення закономірностей механізмів здійснення державного управління та регулювання розвитку аграрних відносин в умовах євроінтеграції. В ході дослідження було застосовано широкий методологічний інструментарій, зокрема, методи аналізу та синтезу, узагальнення, єдність логічного та історичного підходів, порівняльно-правовий, історико-правовий та формально-юридичний.

Наукова новизна полягає у вивченні болгарського досвіду основ державного регулювання аграрного сектору економіки Болгарії та обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання сільським господарством України, що дозволять розв'язати суперечності розвитку аграрної сфери в умовах інтеграції до європейського історичного простору.

Висновки. У статті, на основі дослідження досвіду аграрних перетворень в Болгарії в євроінтеграційних умовах, вивчено закономірності державного регулювання та управління в умовах євроінтеграції. В європейських країнах аграрна сфера не є самодостатнім сектором економіки. А отже, необхідним є забезпечення функціональної та ефективної підтримки держави щодо всебічного розвитку сільського господарства. Початок реформування сільського господарства було здійснений шляхом впровадження стратегії та системи механізмів державної підтримки аграрного сектору економіки Болгарії. Шляхом здійснення комплексу заходів державного управління аграрною сферою, болгарська економіка вирішила проблему стагнації сільського господарства, посилила взаємодію держави з аграрними товаровиробниками та зберегла на стимулюючий вплив на галузь. Встановлено, що альтернативним методом підтримки аграрних товаровиробників, в контексті євроінтеграційних прагнень Болгарії, можуть бути механізми державного кредитування.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, Болгарія, Європейський Союз, інтеграція, аграрні відносини.

Постановка проблеми. Сталий розвиток аграрної сфери вважається значущим фактором у забезпеченні невідворотності програм соціально-економічного розвитку, здійснюваних в нашій країні на сучасному етапі, зростанні рівня розвитку села, налагодженні виробничої і соціальної інфраструктури у відповідність з сучасними вимогами Європейського Союзу. Такий розвиток включає в собі сукупність заходів, спрямованих на забезпечення безперерйного економічного зростання в сільському господарстві і в пов'язаних з ним сферах. Наукові дослідження показують, що в нових економічних умовах забезпечення тривалого і стійкого розвитку аграрної сфери безпосередньо залежить від дієвості заходів, пов'язаних з ефективним користуванням виробничого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку аграрних відносин Болгарії присвячені наукові праці зарубіжних вчених, як, зокрема, І. Натан [9], Д. Русчевої [11], І. Тютюнджиева [12]. Їх праці достатньо змістовно розкривають розвиток економіки Болгарії загалом. Проте, віддаючи належне доробку болгарських та світових вчених, варто зазначити, що в історичній та економічній літературі, недостатньо дослідженим є питання державного регулювання аграрних відносин Болгарії в умовах євроінтеграції.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі ґрунтового аналізу аграрної політики Болгарії визначити історичні умови та закономірності державного регулювання та управління розвитку аграрних відносин.

Виклад основного матеріалу. Прискорений розвиток аграрного сектора може бути забезпечений лише за рахунок можливостей сільського господарства, в тому числі потенційних можливостей місцевих товаровиробників. Особливо, неможливо досягти сталого розвитку за рахунок державних коштів в аграрному секторі, де немає необхідних фінансових ресурсів для здійснення розширеного відтворення виробництва, де використовувалося застаріле обладнання, відпрацьовані сільськогосподарські машини і механізми, технічний потенціал не відповідав фізичним і моральним потребам. Тому, досягнення послідовного розвитку аграрної сфери можливо тільки з ефективним використанням державного економічного

регулювання. Таким чином, досягнення високого розвитку аграрної сфери Болгарії, де встановилися ринкові відносини, безпосередньо залежить від прискорення державного регулювання в аграрній галузі.

Одним з основних механізмів, використовуваних в регулюванні аграрних відносин, було прийняття нормативно-правових актів, які використовувалися по відношенню до землевласників та сільськогосподарських товаровиробників. Закони, прийняті задля забезпечення умов високого розвитку аграрної сфери, що забезпечували і захищали інтереси підприємців, позитивно впливали на зниження митних тарифів, спрощення державної реєстрації і податкових правил, широке розповсюдження сільськогосподарського підприємництва.

Державне регулювання аграрної сфери та сільськогосподарського товаровиробництва здійснюється за допомогою численних законодавчих актів. Земля була основним засобом виробництва в сільському господарстві, тому основу аграрних відносин становила приватна форма власності на землю. Характер аграрних відносин визначалася характером землеволодіння і землекористування. З цієї точки зору, прийняття Закону «Про земельну власність», «Про державний земельний кадастр, земельний моніторинг та структурі» (22 грудня 1998 року), «Про земельну оренду» (12 березня 1999 року), прийняття «Земельного Кодексу Республіки Болгарія» (25 червня 1999 року) і «Закону про землю» (11 липня 1999 року) [3, 116] дало сильний поштовх земельним реформам, що проводилися в болгарському селі.

Своєрідність регулювання аграрної сфери в умовах сучасних економічних відносин характеризувалися незалежністю суб'єктів підприємництва і державним регулюванням їх діяльності. Закони, прийняті з розвитку аграрної сфери та забезпечення інтересів аграрних підприємців, створювали умови для захисту їх прав, як товаровиробників, спрощення митних тарифів, державної реєстрації, податкових правил, розширенню підприємництва [1, 77].

У країнах з розвинутою ринковою економікою, цілеспрямований вплив держави на аграрний сектор проводився не тільки з метою нейтралізації кризового становища, а й з точки зору забезпечення нормального розвитку. З огляду на це, державне регулювання аграрного сектора можна характеризувати як сукупність наступних напрямків:

– регулювання інвестиційних та цінних процесів у виробництві сільськогосподарської продукції та сфері агробізнесу. У ринковій системі підвищення цін призводило до розширення аграрного товаровиробництва, а зниження, навпаки, свідчило про його скорочення. Так, з підвищенням ціни сільськогосподарського товару на ринку, кількість пропонувань пропозицій товарів збільшувалося, і навпаки. Історичні дослідження показують, що на початковому етапі євроінтеграції, державне регулювання цін в сільському господарстві значно знижувало інтерес інвесторів до цієї сфери і таким чином в значною мірою сповільнювало його розвиток. Державне регулювання цін на основні групи сільськогосподарських товарів мало загальнодержавне значення. Держава, здійснюючи свої регулятивні функції, мала розглядати його разом з питаннями розвитку агропромисловості, паливно-енергетичного, хімічного комплексу і машинобудування. Оптимальні цінні пропорції між промисловістю і сільськогосподарським комплексом повинні забезпечуватися державою [7, 108];

– цільове та ефективне використання земельних і водних ресурсів, з умовою захисту навколишнього середовища і економічної рівноваги та доцільності, мало виконуватися лише за умови впровадження цілісної програми державного регулювання аграрної галузі. Відомо, що в період 2007-2012 років, існували різні підходи до визначення необхідності сталого розвитку сільського господарства. У зв'язку з цим більш привабливим було визначення, надане сталому розвитку сільського господарства Світовою Продовольчою Радою ООН, в 1990 році [8, 179]. За визначенням Ради, визначальної про сталий розвиток сільськогосподарського виробництва, ми маємо на увазі такий стан, коли всі громадяни країни для забезпечення активного і здорового способу життя мають можливість використання харчових продуктів в будь-який час і в необхідній кількості [8, 181].

Заходи, здійснювані в рамках Римського клубу, зіграли велику роль в розробці концепції сталого розвитку. Так, динамічний розвиток і збалансованість, концепції зростання зіграли особливу роль в розробці концепції сталості та міцності розвитку. Спільною рисою цих підходів було те, що вони порівнювали глобальну економічну систему з живим організмом. Це порівняння більш наочно проявляло себе в концепції зростання. Зрілий живий організм постійно змінювався, тому зростання призводить до динамічної збалансованості. І. Натан, оцінюючи цю сторону питання, зазначають, що існуючий підхід до концепції сталого розвитку був сформований протягом декількох десятиліть і спирався на досвід того періоду [9, 94].

І. Тютюнжєв вважає, що в Болгарії наприкінці ХХ століття спостерігалися глобальні тенденції реформування аграрного сектору, що продовжуються і до сьогодення часу. Говорячи це, він ґрунтується на наступному: 1) населення Болгарії зростало і в зв'язку з цим з'являлася необхідність підвищення виробництва продуктів харчування; 2) виробництво продукції і можливості біосфери пов'язані один з одним; 3) з'являються суперечливі процеси між виробниками і споживачами, а також між інтересами експортерів і імпортерів продуктів харчування [12, 102].

Динамічне і стійке врівноважене суспільство як всередині, так і поза межами свого територіально існування здатне створити нову рівновагу, відповідне цих змін. Тому що межа розвитку людського суспільства мало скоріше екологічний, біологічний і навіть культурно-психологічний характер, ніж фізичний. І. Пенков вважає, що зміни, що відбувалися в болгарському селі, в зв'язку зі зміною суспільних відносин в економічній системі, впливали на сталий розвиток [10, 404].

У зв'язку з цим цікава думка болгарського дослідника Д. Вачкова. Він вважає, що концепція сталого розвитку вимагала нового підходу до поняття економічної ефективності. При здійсненні

довготривалих економічних проєктів необхідно враховувати їх довгострокові екологічні результати, інакше вони можуть завдати непоправної шкоди [4, 219].

В передінтеграційний період, в секторі екологічного сільськогосподарського товаровиробництва (ЕСТВ) діяли різні міжнародні стандарти. Це, зазвичай, стандарти IFOAM, EU, FAO та Всесвітньої Організації Охорони здоров'я. Ці стандарти охоплювали усі етапи діяльності в сфері ЕСТВ: від виробництва продукції до її продажу. За останні роки помітно збільшилася діяльність, пов'язана з маркетингом і торгівлею екологічно чистою продукцією. Відомо, що значна частина цієї діяльності здійснювалася через онлайн-мережу Інтернет. У всіх розвинених, в першу чергу, європейських країнах, установам, що здійснювали наукові дослідження з сільськогосподарської тематики, здійснювалася велика матеріально-технічна підтримка. У цих країнах діяла велика кількість науково-дослідних центрів, серед них Інститут Наукових Досліджень в Швейцарії, Центр Наукових Досліджень Сільського Господарства в Англії, Інститут Луїс-Болкіах в Голландії та інші.

За останні роки в Болгарії також збільшився інтерес до цієї сфери. Виданий у 2008 році Закон Республіки Болгарія про наукові дослідження в сфері сільського господарства дав новий поштовх розвитку в цьому секторі, де в майбутньому також очікувався прискорений розвиток [11, 129].

Основними критеріями державного регулювання аграрного сектора економіки Болгарії можна визначити наступні:

- правильна організація використання матеріально-технічних ресурсів, робочої сили та інших елементів виробничого потенціалу аграрного сектора;

- надання допомоги діяльності виробничої і невиробничої інфраструктури в цій сфері, стимулювання розвитку аграрної ринкової інфраструктури; здійснення постійного економічного втручання в закупівельні ціни з метою розширення експортного потенціалу [11, 130].

У цілому, в країнах, які перейшли до системи ринкової економіки, сформувалися нові тенденції розвитку виробництва сільськогосподарської продукції. Ці тенденції орієнтувалися на приведення у відповідність з національними стратегічними інтересами країни, і державне регулювання цього процесу в цілому направлено на захист внутрішнього аграрного ринку від шкідливого впливу зовнішньої конкуренції, на економічне стимулювання місцевих аграрних виробників.

В умовах глобалізації міжнародних економічних відносин головною метою і напрямком державного регулювання аграрної сфери є досягнення стабільності і стійкості внутрішнього ринку шляхом зведення стосунків з виробниками сільськогосподарської продукції в якісно новій площині, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань і використання передових форм і методів державного спонсорування. Загалом, основним обов'язком державного втручання в аграрну сферу було регулювання зовнішньоекономічної політики та мінімізація обсягу імпорту [11, 126].

Досвід розвинених країн з ринковою економікою показує, що заходи, які здійснювалися з метою регулювання аграрної сфери, повинні бути направлені на реалізацію ряду наступного принципу: принцип державного спонсорування (патронажу). Одним з його основних аспектів було надійне запобігання продовольчої залежності держави та забезпечення його безпеки. Ефективне застосування принципу аграрного патронажу в Болгарії реалізовувалося шляхом здійснення державою комплексних заходів. Комплексне здійснення цього принципу створювало сприятливі умови для ефективної діяльності не тільки сільського господарства, а й інших сфер аграрного товаровиробництва [6, 176-177].

Поняття аграрного патронажу мав широкий зміст в умовах розвитку болгарського села. У нього входив не тільки захист виробництва місцевої сільськогосподарської продукції та внутрішнього ринку за допомогою протекціоністських заходів, але також і надійний захист всіх підрозділів аграрної сфери. Тому організаційно-правові та економічні заходи, здійснювані державою, відображали в собі надійний захист всієї виробленої в аграрному секторі продукції, а також інфраструктури та виробництва, обслуговуючого цю сферу (виробництво сільськогосподарських машин і механізмів, мінеральних добрив, розвиток матеріально-технічної бази та ін.) від негативного впливу зовнішньої конкуренції.

Одним з основних принципів державного регулювання аграрної сфери була розробка науково-обґрунтованих довгострокових програм розвитку аграрного сектору економіки Болгарії.

Важливим принципом державного регулювання в цій сфері було надання необхідної державної допомоги сільському господарству. Незалежно від форми власності всіх господарських структур цієї сфери, пріоритетним в їх діяльності було створення сприятливих економічних умов. Стратегія розвитку сільського господарства в системі болгарської економіки об'єднувало в собі формування адекватних механізмів регулювання принципів ринкового господарювання, заснованих на конкуренції. В умовах обмежених можливостей фінансової допомоги держави розвитку цієї сфери, серед заходів, які необхідно було здійснити за вказаним напрямом, на перший план виходить проблема створення сприятливого підприємницького середовища для сільськогосподарських товаровиробників. Ці заходи створили умови для підвищення конкурентоспроможності вироблених товарів, зниження рівня ризиків у розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, а також, виходу місцевих виробників продукції на міжнародні ринки.

Однією з важливих і актуальних проблем аграрної сфери на євроінтеграційному етапі було залучення в цю сферу як місцевих, так і іноземних інвестицій. Необхідно визнати, що велика частина інвестицій, вкладених в економіку країни, направлялася в нафтогазову сферу. Інвестиції, що направлялися аграрну сферу, мали дуже низьку питому вагу в сукупній структурі інвестицій, що не дозволяло повністю задовольнити попит аграрних товаровиробників на капітальні ресурси. Тому державне регулювання аграрної сфери по суті мало служити усунення існуючих проблем даної сфери і забезпечувати захист стратегічних економічних інтересів країни.

В умовах формування ринкових відносин одним з найважливіших напрямків державного регулювання аграрної сфери було регулювання земельних і водних відносин з урахуванням існуючої в суспільстві екологічної обстановки. Як відомо, в Болгарії прийнятий Земельний і Водний Кодекси, які регулювали ці відносини з юридичної точки зору [5, 251].

Незалежно від відносин власності, земля в Болгарії вважалася загальнонародним багатством. З цієї точки зору, регулювання земельних відносин в суспільстві було більше пов'язано з об'єктивними факторами. Земля створювала умови для нормальної діяльності аграрної сфери, тому регулювання земельних відносин в болгарському суспільстві більше пов'язано з об'єктивними факторами [2, 15]. Земля і пов'язані з нею відносини стояли в центрі економічної політики, здійснюваної болгарським урядом в сфері сільського господарства. Меліорація землі, посадка захисних лісосмуг, здійснення загальнодержавних і регіональних програм з водопостачання, становили основний напрямок аграрної політики, що здійснювалася державою в умовах нових економічних відносин.

Поряд з цим, поліпшення трудових і побутових умов в аграрній сфері, формування сучасної, цивільної аграрної культури, зростання доходів населення, ефективна організація виробництва і підвищення стійкості до конкуренції шляхом зростання якості виробленої сільськогосподарської продукції, виділення субсидій фермерам для покупки різних добрив і хімічних препаратів, виділення пільгових кредитів, а також здійснення інших заходів, вважалися найважливішими елементами регулювання аграрної сфери.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, варто відзначити, що в умовах перехідного періоду, в Болгарії принципи і організація державного регулювання зазнали значні зміни. По-перше, саме поняття «державне регулювання» сформувалося відносно недавно, а отже не було сформовано систему державного управління та регулювання аграрним сектором економіки Болгарії. Поняття «агропромисловий комплекс» стало актуальним ще у 1980-ті роки, але процес політичної інтеграції Болгарії до Європейського Союзу, наблизив болгарський агропромисловий комплекс до традиційного в західній економічній практиці – агробізнесу. По-друге, змінилися цілі і пріоритети державного регулювання. А найголовніше, змінилися форми і методи державного регулювання і забезпечення економічної безпеки агропромислового комплексу і особливо у сфері продовольчого забезпечення. Тому, напрями державного регулювання економічно-безпечного розвитку агропромислового виробництва, запропоновані в даній статті, є досить актуальними для подальших наукових розвідок.

References

1. Андрусенко Г. Основні напрями вдосконалення державного регулювання агробізнесу в регіоні. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць*. 2002. (13). С. 72–91.
Andrusenko, H. (2002). Osnovni napryamy vdoskonalennya derzhavnoho rehulyuvannya ahrobiznesu v rehionii. [The main areas of improvement of state regulation of agribusiness in the region]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. prats – Actual problems of state administration: coll. of science works*. 72–91. [in Ukrainian].
2. Анастасова М. Миграционните процеси на населението в Република България при прехода към пазарна икономика. София: Издателство на институт по икономика на селското стопанство, 2015. 830 с.
Anastasova, M. (2015). Migratsionnite protsesi na naselenieto v R. Bŭlgariya pri prekhoda kŭm pazarna ikonomika. Sofiya: Izdatelstvo na institut po ikonomika na selskoto stopanstvo. 830. [in Bulgarian].
3. Башев Х. Ефекти от прилагане на европейски политики върху земеделските стопанства в Р. България. София: ИАИ, 2018. 378 с.
Bashev, H. (2018). Efekti ot prilagane na evropejski politiki vŭrkhu zemedelskite stopanstva v R. Bŭlgariya. Sofiya: IAI. 378. [in Bulgarian].
4. Вачков Д. Българският външен дълг: Банкрутът на комунистическата икономика. София: Институт за изследване на близкото минало, 2009. 456 с.
Vachkov, D. (2009). Bŭlgarskiyat vŭnshen dŭlg: Bankrutŭt na komunisticheskata ikonomika. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. 456. [in Bulgarian].
5. Вачков Д. НРБ от началото до края. София: Институт за изследване на близкото минало, 2011. 480 с.
Vachkov, D. (2011). NRB ot nachaloto do kraja. Sofiya: Institut za izsledvane na blizkoto minalo. 480. [in Bulgarian].
6. Дмитриченко Л. Государственное регулирование экономики: методология и теория. Донецк: УкрНТЭК, 2001. 330 с.
Dmitrichenko, L. (2001). Gosudarstvennoye regulirovaniye ekonomiki: metodologiya i teoriya. Donetsk: UkrNTEK. 330. [in Russian].
7. Иванов Б. Устойчивост в земеделието. София: Авангард Прима, 2009. 230 с.
Ivanov, B. (2009). Ustoichivost v zemedeliето. Sofiya: Avangard Prima. 230. [in Bulgarian].
8. Маренич Т. Трансформаційна динаміка та механізми економічного регулювання агроформувач (питання теорії, методології, практики). К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. 454 с.
Marenych, T. (2005). Transformatsiyna dynamika ta mekhanizmy ekonomichnoho rehulyuvannya ahroformuvan' (pytannya teoriyi, metodolohiyi, praktyky). K.: NNTS «Instytut ahrarnoyi ekonomiky». 454. [in Ukrainian].

9. Натан И. Икономика на България. София: Наука и изкуство, 2013. 171 с.
Natan, I. (2013). Ikonomika na Bŭlgariya Sofiya: Nauka i izkustvo. 171. [in Bulgarian].
10. Пенков И. Икономическа география на България. София: Наука и изкуство, 2008. 422 с.
Penkov, I. (2008). Ikonomicheska geografiya na Bŭlgariya. Sofiya: Nauka i izkustvo. 422. [in Bulgarian].
11. Русчева Д. Продоволствените ресурси на България при осъществяване на Общата селскостопанска политика на ЕС. София: Унив. изд. «Св. Климент Охридски», 2010. 151 с.
Ruscheva, D. (2010). Prodovolstvenite resursi na Bŭlgariya pri osŭshtestvyavane na Obshtata selskostopanska politika na ES. Sofiya: Univ. izd. «Sv. Kliment Okhridski». 151. [in Bulgarian].
12. Тютюнджиев И. (2011). Стопанска история на България. София: Ровита, 204 с.
Tyutyundzhiev, I. (2011). Stopanska istoriya na Bŭlgariya. Sofiya: Rovita. 204. [in Bulgarian].

Georgieva Maria

ORCID 0000-0002-0567-1589

Doctor of Science, associate professor
Institute of Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
(Sofia, Bulgaria) E-mail: georgiemasha@ukr.net

STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE BULGARIAN ECONOMY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

The article discloses the experience of state regulation of the agricultural sector of the Bulgarian economy in the conditions of European integration. An analysis of the historical conditions of the formation of the state agrarian policy of Bulgaria was carried out, with the aim of determining the regularities of the mechanisms of state administration and regulation of the development of agrarian relations in the conditions of European integration. In the course of the research, a wide methodological toolkit was used, in particular, methods of analysis and synthesis, generalization, unity of logical and historical approaches, comparative-legal, historical-legal and formal-legal.

The scientific novelty consists in the study of the Bulgarian experience of the basics of state regulation of the agricultural sector of the Bulgarian economy and the justification of proposals for improving the mechanisms of state regulation of agriculture in Ukraine, which will allow to resolve the contradictions of the development of the agrarian sphere in the conditions of integration into the European historical space.

Conclusions. The article, based on the study of the experience of agrarian transformations in Bulgaria in the conditions of European integration, studies the regularities of state regulation and management in the conditions of European integration. In European countries, the agricultural sector is not a self-sufficient sector of the economy. Therefore, it is necessary to ensure functional and effective support of the state for the comprehensive development of agriculture. The beginning of reforming agriculture was carried out by implementing a strategy and a system of state support mechanisms for the agrarian sector of the Bulgarian economy. By implementing a set of state management measures in the agrarian sphere, the Bulgarian economy solved the problem of stagnation in agriculture, strengthened the state's interaction with agricultural producers, and maintained a stimulating effect on the industry. It has been established that an alternative method of supporting agricultural producers, in the context of Bulgaria's European integration aspirations, can be state lending mechanisms.

Key words: agrarian sector of the economy, Bulgaria, European Union, integration, agrarian relations.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024

Рецензент: доктор історичних наук, професор Станчев М.